

УДК 316.34:330.4

Таран В.О.¹, Сердюк О.І.²

¹ д-р філос. наук, проф. НУ «Запорізька політехніка»

² асп. НУ «Запорізька політехніка»

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОГО СТАНУ УКРАЇНИ

Соціальна справедливість – загальновизнана цінність сучасного демократичного суспільства, що закріплена як в базових міжнародних, так і вітчизняних законодавчо-правових актах. Тому в реалізації соціальної

політики держави, особливо держави соціальної за визначенням, вона виступає ключовим принципом. Разом з тим, соціальна справедливість являє собою надзвичайно динамічний феномен, котрий залежить від багатьох факторів історичного, соціально-політичного, економічного, національно-ментального, духовно-культурного тощо факторів і у той же час виступає показником соціальної зрілості суспільства. Соціальна справедливість завжди виступає у вигляді конкретної моделі, що несе в собі певні узагальнені риси і у той же час корелює з національною специфікою держави. Вибір моделі соціальної політики – процес надзвичайно складний, оскільки він обов'язково залежить і від світового історичного досвіду, і від власних традицій і від вміння врахувати динаміку соціальних процесів. Особливо складною проблема вибору моделі соціальної справедливості є в перехідних суспільствах, до яких належить і сучасна Україна.

Сьогодні проблема вибору моделі соціальної справедливості в нашій країні пов'язана з необхідністю враховувати особливості декількох основних концепцій соціальної справедливості. Це ліберально-демократична (егалітаристська Дж. Роулза); консервативна (меритократична М. Янга, Д. Белла та Р. Нозіка); лібертаристська (Ф. Гаєка), зорієнтована винятково на ринкові критерії. Що ж відрізняє їх одна від одної?

Сутність егалітаристської концепції пов'язана з базовим поняттям «егалітаризм» (від франц. *égalité* – рівність). Воно означає принцип організації соціальних відносин у державі та суспільстві на засадах рівного економічного, передусім майнового, стану громадян. Засновником егалітарної концепції соціальної справедливості вважається Дж. Ролз, який свої погляди виклав у роботі «Теорія справедливості» [5]. Його егалітарна теорія «справедливості як чесності» спрямована на захист «держави добробуту», яка ставить за мету додання існуючої несправедливості. Теорія обґрунтовує нову систему цінностей, що визначає стратегію соціального розвитку держави, принципи у сфері розподілу багатств, влади, престижу, матеріальних та духовних цінностей. В основі концепції Дж. Ролза лежить ідея, що всім людям необхідно забезпечити гарантовану мінімальну долю соціальних благ. Справедливість ототожнюється Дж. Ролзом з розподілом цінностей в суспільстві: система нерівностей є справедливою лише в тому випадку, якщо вона вигідна для всіх, але особливо для найменш захищеної частини населення. Чесність він розуміє як моральний обов'язок людини діяти на підставі загальних принципів і норм. У даному випадку йдеться не про дистрибутивну справедливість, а таку, що ґрунтується на двох принципах: кожна людина має володіти рівним правом на найбільшу свободу, сумісну із такою ж свободою інших; соціальні й економічні нерівності мають бути такими, щоб кожен мав право претендувати на надані йому переваги, доступність до підвищення свого стану (positions) і посад

була відкрита для всіх. Названі принципи містять три норми, які регулюють інституції справедливого суспільства: максимально рівна свобода, чесна рівність можливостей та надання пріоритету найбільш знедоленим верствам населення. Принципи справедливості як чесності, а також їх норми є універсальними, вони виступають не тільки механізмами розподільчого процесу між групами людей, але й регулюють вибір політичної конституції і головних елементів економічної і соціальної системи. Егалітарна концепція Дж. Ролза націлена як проти соціалістичної зрівнялівки, так і проти різкої поляризації в доходах між різними верствами населення у ринкових умовах.

Консервативна концепція соціальної справедливості асоціюється із соціальною нерівністю. Особливе місце тут посідають принципи меритократії, ретельно описані британським соціологом і політиком Майклом Янгом в книзі «Піднесення меритократії, 1870-2033» [3]. Меритократія (meritus – гідний і дав.-гр. κράτος – влада, правління) – це засада управління, згідно з якою керівні посади повинні посідати більш здатні люди, незалежно від соціального або економічного походження. Згідно з меритократичним підходом щодо розуміння справедливості, багатства, почесті, вони розподіляються між людьми за принципом «кожному – по заслугах». Критерієм розподілу має бути особиста заслуга, соціальна значимість внеску індивіда чи групи людей, а визнання чи винагорода отримуються завдяки власним старанням та здібностям. На відміну від егалітарної концепції, де принципи справедливості виводяться з моральності (сфери «належного») як раціонального поняття, представники консервативного напрямку меритократичної справедливості пов'язують принципи справедливості зі сферою «сущого», реального буття. Тобто, йдеться не про абстрактне розуміння справедливості, а про реальний стан ситуації в суспільстві. При цьому з урахуванням психологічного настрою населення, що переносить обговорення проблеми соціальної справедливості в соціально-психологічну площину.

Розв'язання ж проблеми нерівності у розподільчій сфері здійснюється не за рахунок нівелювання причин даної проблеми, як і самої нерівності, а через узаконену процедуру зміни ставлення до них з боку людей, тобто, признання ними справедливим подібний стан речей. В розподілі соціальних благ важливо враховувати принцип «релевантних відмінностей» як міри справедливості (Д. Белл), згідно з яким нерівності розглядаються як функції приналежності індивіда до конкретної соціальної групи: для кожної сфери діяльності існує власна шкала цінностей та пріоритетів, власні критерії справедливості в розподілі доходів, авторитету, властиві лише цій сфері діяльності привілеї [4]. Для підтвердження істинності подібного підходу меритократи часто посилаються на практику використання різних форм суспільної атестації: ліцензування, дипломи, вчені ступені, професійні

екзамени, тести на професійну та іншу непридатність, що офіційно доводять наявність певного досвіду, знань, якостей, необхідних для зайняття більш високих посад і одержувати більш високу винагороду за працю. У наш час принципи меритократії найбільш широко застосовуються в області хай-тек. Багато компаній з цієї області з гордістю наголошують, що мають меритократичну корпоративну культуру. Серед найвідоміших компаній – Uber і Amazon.

Велике практичне значення має і концепція справедливості Р. Нозіка, який розглядає справедливість як юридичну категорію через певне ставлення до права власності. Він зосереджує увагу на юридично-процесуальних проблемах, процедурній теорії справедливого розподілу і захищає принцип невтручання держави в розподільчі процеси. Р. Нозік формулює правила, які визначають справедливість володіння. Загальний принцип розподільчої справедливості, який формулює Р. Нозік, свідчить: розподіл справедливий, якщо кожний має право на майно, яке він набуває в процесі розподілу. Крім того, розподіл буде справедливим, якщо він виникає з іншого справедливого розподілу через законні засоби. Законні засоби переходу від одного розподілу до іншого визначаються через принцип справедливості й передачі майна. Усе, що виникає зі справедливої ситуації і здійснюється справедливими методами є справедливим. Р. Нозік виступає категорично проти державного втручання в економіку, у сферу соціальної політики та розподільчі процеси, вважаючи, що подібні процеси в суспільстві мають бути спонтанними і визначатися стихійними законами ринку. Відповідно – не може бути в суспільстві й центрального розподільника: кожна людина в умовах ринкових відносин наділена невід'ємним правом на все, що можуть їй принести індивідуальні здібності, вміння, талант [2].

Інакше проблема соціальної справедливості розглядається в межах лібертаристського підходу, яскравим представником якого вважається Ф. Гаск. Аналізуючи у своїй праці «Право, законодавство і свобода. Міражі соціальної справедливості» [1] доктрини тоталітарної, ліберальної, фашистської, соціалістичної, концепції «держави загального добробуту» тощо, він зазначає, що соціальна справедливість в умовах неринкових економічних відносин неможлива. На його переконання, принцип розподільчої справедливості не може бути втілено в життя, незважаючи на прецеденти, доки все суспільство не буде організоване згідно із принципом ринкової економіки. Адже, єдиним мірилом, що претендує на роль соціальної справедливості, є конкуренція. Ф. Гаск вважає, що лише ринковий розподіл в демократичному суспільстві, який ґрунтується на приватній власності і суспільній угоді, здатний забезпечити людині принцип рівних можливостей.

Яку ж модель соціальної справедливості ми вибираємо на перехідному етапі розвитку нашої країни? Сьогодні не можна прийняти в чистому вигляді

жодну із запропонованих концепцій соціальної справедливості: ліберальну, консервативну, меритократичну, лібертаристську, соціалістичну. Водночас не можна відверто ігнорувати ані позитивний досвід західних країн, ані позитивний досвід нашого соціалістичного минулого. Розходження стосуються як процедури розподілу матеріальних і духовних цінностей, так і критерію розподілу та міри втручання держави в розподільчі процеси. Практика показує, що в перехідний період не можна зводити суть соціальної справедливості ані до ринкової стихії, ані до примітивної зрівнялівки адміністративними методами. Перехід до ринку відкриває перед людьми нові перспективи у визначенні суті соціальної справедливості та шляхів її досягнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гаєк Ф. А. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: В 3 т. / Пер. з англ. – К. : Сфера. – Т. 1. : Правила та порядок., 1999. – 196 с.
2. Нозік Р. Анархія, держава та утопія / Р. Нозік. – К. : ІПІСЕН ; Соціум, 2016. – 424 с.
3. Arsentiev M. E. The concept of meritocracy in modern philosophical and political discourse» / M. E. Arsentiev // Totallogy-XXI. Postneklasychni doslidzhennia, 2017. – Vol. 34. – Pp. 193-204. (In Ukrainian).
4. Brint St. The Post-Industrial University as We Know It: Daniel Bell's Vision, Today's Realities. DOI : https://higher-ed2000.ucr.edu/Publications/Brint_Universities_final_2.12.21.pdf.
5. Follesdal A. John Rawls' theory of justice as fairness / A. Follesdal // Philosophy of Justice, Contemporary Philosophy. Springer. – 2014. – P. 311-328.